

The article analyses problem the necessity of education peculiarities of development speech abilities among the children in their personal development (early and preschool age) with aim of doing prevention of speech habits.

Keywords: full speech, speech activity, psychological mechanisms of speech actions, speech habits, early age, preschool age.

Отримано 18.09.2010 р.

УДК 376.4.013.77

I.B. Мартиненко

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ВМІНЬ У ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ЗАСОБАМИ ААС

Стаття присвячена проблемі використання допоміжних та альтернативних засобів комунікації у роботі з особами, які не здатні до оволодіння словесним мовленням. Автор розглядає різні підходи до використання ААС, аналізує сучасні технології у сфері ААС, пропонує етапи корекційної роботи з використанням наочних засобів ААС.

Ключові слова: альтернативні та допоміжні засоби комунікації, мовлення, спілкування.

Статья посвящена проблеме использования вспомогательных и альтернативных средств коммуникации в работе с лицами, которые не овладели словесной речью. Автор рассматривает разные подходы к использованию ААС, анализирует современные технологии в сфере ААС, предлагает этапы коррекционной работы с использованием наглядных средств ААС.

Ключевые слова: альтернативные и вспомогательные средства коммуникации, речь, общение.

Однією з центральних проблем сучасної психологічної науки є питання становлення і розвитку комунікативної діяльності (спілкування) в осіб з нормальним і порушеним розвитком. Різні аспекти цієї проблеми представлено в роботах Андрєєвої Г.М., Бодальова А.А., Виготського Л.С., Глозман Ж.М., Леонтєва О.О., Леонтєва О.М., Лісіної М.І., Ломова Б.Ф., Паригіна Б.Д., Слепович О.С., Смірної О.О., Соколова О.В. тощо.

Традиційно у вітчизняних дослідженнях спілкування розглядається в аспекті діяльності. На думку Леонтєва О.О., спілкування – це певна сторона діяльності, а діяльність - це умова спілкування [2]. Ельконін Д.Б. розглядає спілкування як особливий вид діяльності. На думку більшості авторів, взаємне інформування в процесі комунікації передбачає налагодження спільної діяльності. Андрєєва Г.М. в структурі спілкування виділяє три взаємозв'язані сторони: комунікативну, інтерактивну і перцептивну [1]. Ломов Б.Ф., розглядаючи дану проблему, також виділяє три функції спілкування: інформаційно-комунікативну, комунікативно-регулятивну, афективно-комунікативну.

Сучасна психологія рівною мірою використовує поняття “спілкування” та “комунікація”, які за змістом є тотожними. Комунікація (спілкування) - це процес встановлення і розвитку контактів між людьми, який зумовлений потребами спільної діяльності та передбачає обмін інформацією, вироблення спільної стратегії взаємодії, взаємне сприйняття і вплив [1,2,3].

На думку Quill К.А. психологічна структура комунікації містить наступні елементи [5]:

- потреба в комунікації (особисті і соціальні інтереси);
- вибір доступних засобів комунікації (вербальні і невербальні комунікативні системи);
- вміння виразити соціальні функції у процесі спілкування;
- здатність виконувати певні комунікативні ролі;
- вміння використовувати базові комунікативні навички: ініціювати, підтримувати і завершувати розмову.

Сукупність елементів комунікативного процесу забезпечує високу ефективність спілкування. За умов несформованості або недорозвинення одного з елементів виникають специфічні труднощі комунікативного характеру.

Як свідчать результати наукових досліджень [2,3,5], комунікативний процес складається із потоку комунікативних актів, і передбачає сформованість комунікативних вмінь та навичок. Розглянемо зміст кожного з ключових понять комунікації.

Комунікативний акт (комунікативна ситуація) - це окремий фрагмент комунікації, наприклад, репліка одного із співбесідників в діалозі. Проста схема окремого комунікативного акту виглядає так: відправник - повідомлення - одержувач. Комунікативний акт завжди спрямований на певний стратегічний результат, тобто має комунікативну мету.

Комунікативні вміння - це уміння зрозуміло пояснити свою думку і адекватно сприймати інформацію від партнерів по спілкуванню. Комунікативні уміння складаються з блоку загальних умінь і блоку спеціальних умінь. У свою чергу загальні уміння діляться на уміння говорити і уміння слухання. В обох блоках виділяють як вербальні складові, так і невербальні.

Від якості сформованості зазначених компонентів залежить ефективність спілкування загалом.

5) Sherratt, M. Peter [4] вважають, що ефективність комунікації у дитини визначається сукупністю наступних параметрів:

1. здатністю розуміти і використовувати рухи тіла в процесі комунікативної ситуації (мова тіла, міміка тощо);
2. умінням розуміти і умінням використовувати жести відповідно до їх значення;
3. наявністю комунікативної допомоги, що включає об'єкти, про які йде мова, фотографії, картини із зображеннями різних об'єктів, подій, символи тощо; яка визначається залежно від рівня когнітивного розвитку дитини;
4. здатністю слухати співбесідника;
5. умінням використовувати мову і вокалізації для вираження різних інтенцій у різноманітних комунікативних ситуаціях.

Недостатність однієї з цих умов веде до порушень онтогенетичного розвитку, несформованості комунікативних навичок, порушення послідовності їх формування.

Процес комунікації характеризується використанням різних засобів. Мова є найуніверсальнішим засобом комунікації, оскільки процес передачі інформації за допомогою мови є найточнішим за змістом. Спілкування за допомогою мови отримало назву "вербальне". У психології також виділяють невербальні засоби спілкування, до яких відносять жести, міміку, пантоміму.

Отже, в залежності від використаних засобів, сучасні вчені виділяють два види комунікації: вербальну і невербальну. Вербальна комунікація як знакова система використовує мову і передбачає засвоєння мови [5]. Успішність вербальної комунікації в процесі діалогу визначається тим, наскільки партнери забезпечують тематичну спрямованість інформації, а також її двосторонній характер. Тому одними з найважливіших у вербальному спілкуванні є уміння адекватно реагувати і відповідати на вислови співбесідника, а також здатність підтримувати розмову на певну тему.

Невербальна комунікація — це спілкування за допомогою міміки, жестів, пантоміміки, через прямі сенсорні або тілесні контакти [1, 2]. Читання невербальних сигналів є найважливішою умовою ефективного спілкування. Обидві форми комунікації можуть використовуватися разом або ізольовано відповідно до ситуації і можливостей учасників комунікативного процесу.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить, що спілкування – це складний ієрархічно організований процес, який передбачає обмін інформацією і взаємодію за умови сформованості комунікативних навичок і вмінь. Водночас питання розвитку комунікативної діяльності в осіб із нормальним мовленнєвим розвитком висвітлено достатньо, а досліджень щодо комунікації дітей з порушеннями психофізичного розвитку, комбінованими порушеннями тощо вкрай недостатньо.

Особливої уваги потребує проблема використання невербальних засобів у процесі спілкування осіб із порушеннями психофізичного розвитку (далі - ППФР). Така необхідність зумовлена тим фактом, що значна частина осіб з тяжкими порушеннями розвитку неспроможна оволодіти мовленням, як засобом комунікації. Значне недорозвинення або відсутність мовлення впливає не тільки на становлення інтелекту, а й на процес соціальної адаптації цих осіб.

У зв'язку з цим, сучасними педагогами з усього світу було розроблено системи допоміжних комунікативних стратегій, спільним для яких є використання допоміжних невербальних засобів у процесі спілкування, що «спрошує» процес сприймання, розуміння та продукування інформаційних повідомлень.

У деяких випадках йдеться про необхідність використання допоміжних знаків, символів та наочності для ефективного розвитку словесного мовлення- т.б. допоміжних засобів комунікації [4], в інших – про заміну словесного мовлення знаковими системами різних видів – т.б. про компенсуючу комунікацію засобами зображень замість мови [4,6].

Зазначені види комунікації об'єднує загальноприйнятий у західних країнах термін «альтернативна комунікація» (augmentative and alternative communication, скорочено — ААС).

Об'єктами застосування ААС у корекційній роботі є особи з ДЦП з анатрією, аутизмом, афазією, глибокими інтелектуальними порушеннями, синдромом Дауна.

ААС передбачає застосування засобів різного ступеню технологічності:

1. низькотехнологічні (*low tech*) - з мінімальним використанням спеціальних технічних засобів (жести, рухи тіла, графічні символи, справжні предмети);
2. середньотехнологічні засоби (*medium tech ACS*) – система з використанням простої техніки (кнопки «так» чи «ні», пульти, програвачі, лазерні указки);
3. високотехнологічні засоби ААС (*high tech ACS*) - система з використанням складних технічних пристроїв (синтезатор мовлення, комунікативні дошки з вмонтованими програвачами, комп'ютерний переклад письмового мовлення в усне, Flaxiboard – спеціальний замінювач клавіатури з символами).

Проблема використання альтернативних мовленню засобів спілкування вже знайома вітчизняним вченим, однак є новою для практичних працівників. Такий стан зумовлений вітчизняними традиціями щодо змісту корекційного процесу, у відповідності з якими необхідність застосування альтернативних засобів комунікації у роботі із особами з ППФР визнається, однак їй надається вторинне значення - як необхідній умові розвитку усного мовлення.

Водночас представники вітчизняної та зарубіжних наукових шкіл погоджуються, що кожна дитина з ППФР, незалежно від тяжкості порушень, має право на вираження власних потреб та спілкування з оточуючими [4,6]. Тому повноцінна корекційно-розвивальна робота повинна містити як словесні, так і альтернативні засоби спілкування.

На нашу думку, популярність використання ААС в роботі з особами, які не здатні оволодіти усним словесним мовленням, зумовлена, насамперед, важливим соціальним фактором: дитина соціалізується доступними для неї засобами комунікації.

Однак спілкування альтернативними засобами неможливе без спеціального навчання, тому у корекційно-розвивальному процесі слід передбачити дотримання таких вимог:

1. створювати якомога більше різних комунікативних ситуацій,
2. сприяти розширенню кола оточуючих людей з метою наслідування їхньої комунікативної поведінки,
3. дітей слід заохочувати та стимулювати до комунікації, схвалювати будь які комунікативні спроби.

Найпопулярнішими у вітчизняній та зарубіжній практиці є використання графічних засобів спілкування: піктограм, леб-символів, бліссимволіки, системи PECS. Вибір засобу спілкування залежить, насамперед, від рівня сформованості комунікативних вмінь дитини, а також доступності самого засобу.

Роботу з формування комунікативних вмінь засобами ААС слід здійснювати із дотриманням таких **принципів**:

- 1) **від конкретного до абстрактного** — що означає необхідність розпочинати роботу із предметів, потім - їх зображеннями, які поступово замінюють піктограмами та схемами;
- 2) принцип **“надлишку інформації”** передбачає використання декількох комунікативних засобів (жест, слово, піктограма), що створює можливість вибору засобу комунікації самою дитиною;
- 3) **принцип мотивації** передбачає орієнтування на інтереси дитини, необхідність визначення шкали інтересів кожної дитини і включення її у процес спілкування;
- 4) **принцип функціонального використання** означає вибір індивідуального комунікативного засобу відповідно функціональним можливостям дитини (слуху, зору, рухів, чутливості).

Горудко Т.В. пропонує у процесі навчання комунікації за допомогою графічних символів використовувати наступні **методи**:

1. **режимні моменти** дозволяють заздалегідь повідомити дитині ту послідовність подій, в яких вона матиме можливість спілкуватись;
2. **фізичний контакт** дає можливість відстежувати ненавмисні комунікативні сигнали, а також в теплій довірливій ситуації оволодівати синхронно з дитиною жестами, рухами;
3. **візуалізація інструкції** дозволяє за допомогою наочних символів засвоїти способи повідомлення та розуміння інформації без наочного та тактильного контакту,
4. **навчальні ситуації** спеціально створюються у процесі різних режимних моментів, метою яких є відпрацювання певних комунікативних вмінь у схожих ситуаціях;
5. **переривання дії** застосовується у процесі виконання повторюваних добре знайомих дій з метою активізації комунікативних проявів дитини: протесту, заперечень тощо;
6. **природні методи** навчання передбачають спонтанне спілкування з дитиною доступними для неї засобами без спеціального навчання (незнайоме оточення).

Методика роботи з графічними символами базується на різних комунікативних стратегіях, які передбачають створення спеціальних умов, які б спонукали дитину до спілкування з оточенням, повідомлення власних потреб: відсутність значущого предмету, допомога із затримкою, помилкове виконання прохання тощо.

Розробка методик застосування ААС в роботі з дітьми різних категорій нині триває, а вивчення її результативності є справою майбутнього. Водночас беззаперечним є той факт, що переважна більшість дітей із тяжкими порушеннями розвитку страждає від соціальної та комунікативної депривації, а використання альтернативних засобів комунікації дозволить подолати цю проблему і соціалізувати цих дітей.

Список використаних джерел

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 234 с.
2. Леонтьев А.А. Психология общения. – М.: Смысл, 1999. – 348 с.
3. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. – 234 с.
4. Francin H. Silverman. Communication for the Speechless: An Introduction to Augmentative Communication for the Severely Communicatively Impaired. Englewood Cliffs. – NJ.: Prentice Hall, 1989. – 346 s.
5. Quill K.A. Teaching Children with Autism: Strategies to Enhance Communication and Socialization. – NJ.: Cengage Learning, 1995. – 356 s.
6. Reichle J. Communication intervention with persons who have severe disabilities // The Journal of Special Education. – №31. – S. 110-134.

The article reveals the issues of using alternative and augmentative means of communication for individuals who are incapable to use verbal speech. The author describes different approaches to AAC utilisation, analyses modern technologies in AAC field, offers stages of corrective support using AAC.

Keywords: alternative and augmentative communication (AAC), speech, communication.

Отримано 18.09.2010 р.

УДК 376:36

*І.С. Марченко
Т. Ю. Пузир*

АКТИВІЗАЦІЯ МОВЛЕННЄВОГО СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Дана стаття присвячена проблемі вивчення та активізації мовленнєвого спілкування дітей середнього дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Подана методика експериментального навчання та проаналізовані результати її впровадження.

Ключові слова: мовленнєве недорозвинення, спілкування, активізація.

Данная статья посвящена проблеме изучению и активизации речевого общения детей среднего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Представлена методика экспериментального обучения и проанализированы результаты её апробации.

Ключевые слова: речевое недоразвитие, общение, активизация.

Пізнання навколишнього світу дитиною відбувається в процесі немовленнєвої та мовленнєвої діяльності при активній взаємодії її із дорослим. У спільній діяльності дитина вступає в контакт, отримує та надає інформацію. Тому проблема пошуку шляхів активізації спілкування набуває соціальної значущості, а в аспекті педагогічної дії стосовно дітей із порушеннями психофізичного розвитку, особливої актуальності.

Мовленнєве спілкування є одним із перших видів діяльності, яким дитина оволодіває в онтогенезі, воно є універсальною умовою розвитку особистості в період дошкільного дитинства.

Проблема комунікації широко представлена у психолого-педагогічних дослідженнях Л. Виготського, С. Рубінштейна, В. Бехтерева, О. Леонтьєва, Б. Ломова, Б. Ананьєва, О. Лурія, М. Лісіної, О. Бодальова, Л. Карпенко та інших. Авторами визначено особливості становлення спілкування у дітей дошкільного, молодшого шкільного та підліткового віку. В результаті розробки даних про структуру спілкування, на сучасному етапі розвитку науки існує низка досліджень,